

مقدمه

هنر طراحی و معماری مساجد در سرزمین ایران اسلامی، سابقه ای بیش از ۱۲۰۰ سال دارد که نمونه‌های فاخر این مساجد در ایران و آسیای میانه زبانزد خاص و عام می باشد. چه ایرانیان فرهیخته، چه مسلمانان و چه مردم و محققین سایر کشورها، معماری اسلامی ایران ما را ستوده اند. بنابراین در برخی از زمینه های کمی و کیفی طراحی و ساخت مسجد می توان با استناد به شواهد مطلوب و ماندگار معماری مساجد فاخر و کهن که منطبق بر آموزه های اسلامی باشد، در جهت بکارگیری روشهای صحیح و طراحی مناسب برای دستیابی به الگوی اسلامی و ایرانی طراحی مساجد اقدام نمود.

بمنظور دستیابی به هدف فوق کار گروهی متشکل از آگاهان طراحی تحت هدایت مشاور عمرانی مرکز رسیدگی به امور مساجد موظف به تهیه ضوابط ویژه طراحی مساجد گردید که با گردآوری مطالب مرتبط با موضوع (ضمن استفاده از مطالعات انجام شده توسط مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی وزارت مسکن و شهرسازی و همچنین گزارش با ارزش تهیه شده توسط کار گروه تخصصی نهاد برنامه ریزی شهرداری تهران و سایر منابع در دسترس) نسبت به تدوین ضوابط ویژه طراحی مساجد اقدام نمایند.

ضوابط تدوین شده توسط کار گروه مذکور نتیجه زحمات چندماهه در سال ۱۳۸۹ می باشد که در احداث، بازسازی، توسعه و نوسازی مساجد توسط متولیان، دست اندرکاران و هیئت های موسس لازم الاجراء می باشد.

فصل اول : پیش نیازها ۴

فصل دوم : الزامات قانونی ۱۱

فصل سوم : الزامات و توصیه های عمومی ۱۲

فصل چهارم : الزامات و توصیه های طراحی معماری ۱۳

این ضوابط در برگیرنده حداقل معیارهای مورد نیاز طراحی مساجد می باشد که در چهار بخش زیر تنظیم شده و هر سال یکبار مورد بازنگری قرار خواهد گرفت.^(۱)

(۱) از کلیه صاحب نظران و دست اندرکارانیکه این ضوابط را مطالعه می نمایند، تقاضا می شود که نکته نظرات و پیشنهادات خود را برای بازنگری سالانه به مرکز رسیدگی به امور مساجد ارسال نمایند.

فصل اول

تعاریف و پیش نیازها

بخش ۱- مکانیابی : زمین مسجد باید پاسخگوی نیاز های محل یا منطقه با

توجه به مصوبه شماره ۳۰۶۷۶/۳۱۰/۳۰۰ مورخ ۸۷/۷/۶ شورایعالی شهرسازی و معماری ایران، ضوابط طرح شهری مصوب و مورد تأیید امور مساجد باشد.

بخش ۲- وقف واحکام فقهی : وجود وقف—تنامه در مورد زمین های تخصیص

یافته به مسجد و ارائه آن به مرکز رسیدگی به امور مساجد الزامیست.

بخش ۳- طبقه بندی مساجد :

۳-۱- مساجد محله ای: جوابگوی حوزه جمعیتی محلات شهرداری.

۳-۲- مساجد ناحیه ای: جوابگوی حوزه جمعیتی نواحی شهرداری.

۳-۳- مساجد منطقه ای: جوابگوی حوزه جمعیتی مناطق شهرداری.

بخش ۴- برنامه فیزیکی طراحی : مساجد اعم از محلی، ناحیه ای یا جامع، می-

بایست دارای برنامه فیزیکی خاص خود و درهماهنگی با زمین اختصاص یافته به آنها باشند(۱).

بخش ۵- گزینش طراح : طرح مسجد میبایست توسط مشاورین حقیقی یا حقوقی

دارای پروانه اشتغال معماری ممهور شود.(۲)

۱- حد اقل نیاز های عملکردی مساجد در بند سوم از بخش سوم گزارش تحت عنوان کاربری و سطح اشتغال

تشریح شده است.

۲- صلاحیت عمومی طراحان برای مساجد می باید توسط معاونت امور ساختمانی مرکز رسیدگی به امور مساجد

تأیید شود.

بخش اول

مکانیابی

زمین مسجد باید پاسخگوی نیازهای محل یا منطقه با توجه به مصوبه شماره ۳۰۶۷۶/۳۱۰/۳۰۰ مورخ ۸۷/۷/۶ شورایی عالی شهرسازی و معماری ایران، ضوابط طرح شهری مصوب و مورد تأیید امور مساجد باشد.

توصیه ها	الزامات
<p>۱- مکانیابی مساجد دور از مسیرها، گسلها، آبگیرها، زمین های مستعد رانش و نقاط پست.</p> <p>۲- مکانیابی مسجد در محیط های خوش آب و هوا و شاخص شهری.</p>	<p>۱- قرارگیری مسجد در مرکزیت تقسیمات چهارگانه (زیرمحله، محله، ناحیه و منطقه)</p> <p>۲- مکانیابی محل مساجد جدید در معابر اصلی جهت سهولت دسترسی</p> <p>۳- رعایت فاصله ۵۰۰ متر بین مساجد محلی (برای حدود ۲۰۰۰ نفر جمعیت)</p> <p>۴- عدم ساخت مساجد در مجاورت کاربری های ناسازگار و خطرساز مثل پمپ بنزین، صنایع خطرناک و ...</p>

بخش دوم

وقف و احکام فقهی

وجود وقفنامه در مورد زمین های تخصیص یافته به مسجد و ارائه آن به مرکز رسیدگی به امور مساجد الزامیست.

۱- ساختمان :

- ۱-۱- طراحی و ساخت به سبک غربی که سبب ترویج فرهنگ بیگانه می شود حرام است .
- ۲-۱- طرح مسجد باید ساده باشد و از تزیینات کاخ گونه پرهیز شود .
- ۳-۱- صحن مسجد اگر جزو مسجد باشد ساخت حوض و کاشت درخت در آن جایز نیست ولی اگر جزء مسجد قرار دارد نشده باشد ، بارعایت مصلحت مانعی ندارد .
- ۴-۱- ساخت مناره بلند و دیوارهای بلند شبستان مسجد مانعی ندارد منتهی افراد و مکلفین باید رعایت حدود شرعی را بنمایند .
- ۵-۱- ساختن کنگره و بالکن برای دیوار مسجد مکروه است .
- ۶-۱- مستحب است سرویس های بهداشتی را در بیرون مسجد و در کنار در ورودی آن بسازند .
- ۷-۱- پایین بردن سرویس های بهداشتی برای جلوگیری از سرایت نم و رطوبت مانعی ندارد بشرط تامین تهویه و نور طبیعی کافی .
- ۸-۱- در قطعه زمینی که برای مسجد وقف شده و در قسمتی که در آن نماز خوانده نشده، هر طور که مهندس معمار صلاح بداند ، ساخته سرویس های بهداشتی مانعی ندارد .
- ۹-۱- گود برداری مسجد برای ایجاد موترخانه مانعی ندارد .
- ۱۰-۱- مسقف کردن حیاط (صحن) مسجد جهت اقامه نماز که احتیاج به سقف دارد مانعی ندارد.

۲- تزیینات:

- ۱-۲- تزیین مسجد با آیات قران و روایات و اسماء جلاله و معصومین بلامانع است ، ولی بانقوش حیوانی مکروه است ، ولی اسلیمی و هندسی بلامانع است .

۲-۲- بنا بر احتیاط واجب مسجد را به طلا نباید بیارایند و همچنین نباید از صورت انسان و حیوان در مسجد نقش کنند ، نصب عکس و آینه در سمت محراب خاصه مکروه است و احوط ترک آن .

۳- اتصال صفوف :

۱-۳- اگر امام داخل محراب که گود باشد یا در همسطح با صف اول نمازگذاران ، آنها که امام را می توانند مشاهده کنند نمازجماعتشان صحیح است ، کسانی که هیچیک از افراد جلوشان یا طرفین را نمی بینند نمازشان صحیح نیست .

۲-۳- اگر ستون در صف اول فاصل بین دو نمازگزار باشد اما در صف های بعدی که اتصال به صف جلویی برقرار است مضر نیست .

۳-۳- برای حفظ اتصال بین دو صف که مانع باشد ، مانع اتصال خواهد بود مگر اینکه به صورت شبکه ای با سوراخ های بزرگ باشد ضرر ندارد .

۴-۳- محل سجده زن عقب تر از محل ایستادن مرد باشد، مگر که بین آنها حایلی مثل پرده باشد.

۵-۳- رعایت حد اقل فاصله بین زن و مرد کفایت میکند در صورتی که مفسده ای نیست.

۶-۳- محل نمازگزاران از سطح مکان امام جماعت پایین تر نباشد ، نماز در طبقات متعدد در صورتی که اشراف بصری نداشته باشند اشکال دارد .

۷-۳- در صورتی که امام و مأمومین مرد باشند ، نباید مانع دید وجود داشته باشد ، اما در صورتی که مامومی که دید ندارد زن باشد مانع اگر پرده یا مانند آن باشد اشکال ندارد .

۸-۳- حایل کوتاهی که مانع دید در جمیع حالات نماز نمی شود ، اگر چه در حالت سجده مانع است اما در حالت نشسته نیست اشکال ندارد .

۹-۳- احتیاط آن است که بین ردیف های نمازگزاران بیشتر از یک قدم فاصله نباشد .

۱۰-۳- جای ایستادن ماموم جلو تر از امام نباشد .

۱۱-۳- خالی از قرب نیست شیشه ای که یک طرف آن پیداست ، حایلی که در نماز جماعت ممنوع است ، نباشد ولی احتیاط واجب در اجتناب از آن است .

- ۳-۱۲- سطوح اقامه نماز (شبستان ، ایوان ، صحن ، رواق) نباید از امام جماعت پایین تر باشد .
- ۳-۱۳- سطح اشغال مسیرهای رفت و آمد و تجهیزات تاسیساتی و قفسه های وسایلی همچون جاکتایی ، مهر و در طراحی منظور گردد .
- ۴- کیفیت زمین مسجد :
- ۴-۱- جای که امام ایستاده بالاتر از جای مامومین نباشد ، ماموم می تواند هرچند بالاتر باشد مثل بام ولی نه آنکه متعارف نباشد .
- ۴-۲- سجده بر سنگهای مانند مرمر و سنگهای گرانیت اشکال ندارد .
- ۵- فن ساختمان ، تاسیسات و مصالح :
- ۵-۱- ریختن آب وضو در چاه فاضلاب مستراح یا فاضلاب شهری مانعی ندارد ، ولی بهتر است از فاضلاب مستراح جدا باشد .
- ۵-۲- در صورتی که کف سنگی یا آجری در مسیری باشد که باکفش نجس از روی آن عبور کنند به قدری که عین نجاست به واسطه راه رفتن زایل شود برای پاک شدن کفش کافی است ، ولی کف سنگی و آجری خیس و نجس ؛ تطهیر کننده نیست (زمین با ۳ شرط کف پا یا ته کفش نجس را پاک میکند :
- ۱- زمین پاک باشد .
- ۲- عین نجاست به واسطه راه رفتن بر طرف شود .
- ۳- زمین از جنس خاک و سنگ یا آجر فرش باشد باحصیر و سبزه پاک نمیشود .
- عصا و پای مصنوعی و ویلچیر و مانند آن اگر نجس شود پاک شدن بوسیله راه رفتن اشکال دارد .

الزامات

- ۱- به طور کلی زمینی که برای ساختن مسجد استفاده می شود باید وقف مسجد شده باشد و سایر اراضی موقوفه را نمی توان برای مسجد سازی استفاده کرد و باید در همان جهتی که برای آن وقف شده است استفاده کرد (سوال ۱۵ از کتاب ۱۴۰ سوال پیرامون مسجد تألیف مرکز رسیدگی به امور مساجد)

۲- هر گونه تغییر و تبدیل در مسجد حرام است، تغییر و تبدیل به سبب رعایت مصالحی که قابل چشم پوشی نباشد با اجازه حاکم و ولی فقیه بدون اشکال است. (سوال ۶۳ از کتاب ۱۴۰ سوال)

۳- واقف از ابتدا می تواند یک قسمت زمین خود را برای غیر مسجد وقف کند اما پس از وقف برای مسجد نمی تواند آن را تغییر دهد (سوال ۷۲۵ از کتاب وقف استفتاء مقام رهبری) با استناد به این حکم طراحی باید منطبق بر مفاد وقف نامه باشد .

۴- اگر در هنگام وقف زمین به عنوان مسجد وقف شده باشد و شبستان نیز در آن احداث گردیده در هنگام بازسازی، طبقات زیرین و بالائی حکم مسجد را دارد. بنابراین تبدیل این مکانها به کاربری های دیگر جایز نیست .

* رجوع به سه کتاب زیر ضروری می باشد.

۱- «۱۴۰ سوال پیرامون مسجد تألیف مرکز رسیدگی به امور مساجد»

۲- «کتاب استفتاء باب وقف» مقام معظم رهبری

۳- جهت اطلاع بیشتر بر مسایل فقهی واحکام شرعی به کتاب : (۱۱۰ سؤال پیرامون مسجد - مرکز رسیدگی به امور مساجد) اما در مسایل واحکام شرعی به حاکم شرع رجوع شود .

بخش سوم

طبقه بندی مساجد

مساجد شهری : شامل کلیه مساجدی که در شهرها قرار داشته و عموم مردم می توانند از آن استفاده کنند . این مساجد از نظر موقعیت و اهمیت بشرح زیر دسته بندی می شوند :

۱- مساجد زیر محله ای : در بسیاری از محلات علاوه بر یک مسجد محله ممکن است مساجد کوچک دیگری هم وجود داشته باشد که معمولاً از طریق وقف افراد خبر احداث می- شوند و در عین کوچکی و سادگی از فضای روحانی مطلوبی برخوردارند که خدمات ارزشمندی نیز دارند و برنامه فیزیکی و طراحی آنها متناسب با سطح اعیانی آن و با هماهنگی با مرکز امور مساحت انجام می شود.

۲- مساجد محله ای : طبق مصوبه شورایعالی معماری و شهرسازی ایران حدود ۵۰۰ مترمربع مساحت دارند.

۳- مساجد ناحیه ای : طبق مصوبه شورایعالی معماری و شهرسازی ایران حدود ۱۰۰۰ مترمربع مساحت دارند و جوابگوی حدود ۷۵۰ نمازگزار می باشند.

۴- مساجد منطقه ای : مساحت اراضی مساجد منطقه ای حدود ۲۰۰۰ تا ۴۰۰۰ مترمربع در نظر گرفته می شود و جوابگوی حدود ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ نمازگزار می باشند.

توضیح ۱ : با توجه به اینکه در شهرها مصلی ها عملکرد مساجد جامع را هم دارند در دسته - بندی مساجد ذکری از مساجد جامع نشده است.

توضیح ۲ : علاوه بر مساجد نامبرده گروه دیگری از مساجد نیز هستند که به دلیل ایجاد اماکنی مانند زیارتگاه، قبرستان، مدرسه، دانشگاه، پادگان، مجتمع های صنعتی، مجموعه های رفاهی ورزشی، پارک ها و غیره احداث می شوند.

بخش چهارم

برنامه فیزیکی طراحی

مساجد اعم از محلی، ناحیه ای یا جامع، می بایست دارای برنامه فیزیکی خاص خود و در هماهنگی با زمین اختصاص یافته به آنها باشند.

الزامات

۱- در مساجد زیرمحلله ای برنامه فیزیکی و طراحی باید متناسب با سطح اعیانی آن و با هماهنگی مرکز رسیدگی به امور مساجد انجام شود.

۲- در مساجد محله ای مساحت اراضی طبق مصوبه شورایعالی معماری و شهرسازی حدود ۵۰۰ مترمربع می باشد و فضاهای مورد نیاز عبارتند از:

۱-۲- پیش فضا

۲-۲- صحن

۲-۳- شبستان، فرادی خوان، کفشداری و روی شبستان

۲-۴- سرویس بهداشتی و وضوخانه

۲-۵- دفتر مسجد و اتاق روحانی

۲-۶- انبار و آبدارخانه و فضاهای ارتباطی

۲-۷- محل زندگی خادم

۲-۸- کتابخانه

۳- در مساجد ناحیه ای مساحت اراضی طبق مصوبه شورایعالی معماری و شهرسازی ایران حدود ۱۰۰۰ مترمربع می باشد و فضاهای مورد نیاز به شرح زیر است:

۳-۱- پیش فضا

۳-۲- صحن

۳-۳- شبستان، فرادی خوان، کفشداری، ورودی شبستان

۳-۴- سرویس های بهداشتی و وضوخانه

۳-۵- دفتر مسجد و اتاق روحانی و بسیج

۳-۶- انبار، آبدارخانه و فضاهای ارتباطی

۳-۷- کتابخانه

۳-۸- محل زندگی خادم

۴- در مساجد منطقه ای مساحت اراضی در حدود ۲۰۰۰ تا ۴۰۰۰ مترمربع در نظر

گرفته می شود و فضاهای مورد نیاز بشرح زیر است :

۴-۱- پیش فضا (جلوخان)

۴-۲- صحن

۴-۳- شبستان، فرادی خوانی، کفشداری و پیش ورودی مسجد

۴-۴- انبار، آبدارخانه و فضاهای ارتباطی و تجاری

۴-۵- دفتر مسجد، اتاق روحانی، اتاق مشاوره، دفتر هیئت امناء و فضاهای بسیج

۴-۶- سرویس های بهداشتی و وضوخانه

۴-۷- محل زندگی خادم

۴-۸- محل زندگی امام مسجد

۴-۹- اتاق ورزش و اتاق نگهداری کودکان

۴-۱۰- سالن های چندمنظوره و فضاهای پیش بینی نشده

بخش پنجم

گزینش طراح

طرح مسجد لازم است توسط مشاورین حقیقی و حقوقی دارای پروانه اشتغال معماری و پیشینه آشنای با طراحی مسجد تهیه شود.

فصل دوم

الزامات قانونی

- ۱- ارائه دستور نقشه شهرداری به مرکز رسیدگی به امور مساجد.
- ۲- اخذ ضوابط طراحی از مرکز رسیدگی به امور مساجد .
- ۳- ارائه نتیجه آزمایش مکانیک خاک (مقاومت و نوع جنس زمین) جهت تهیه نقشه-
های سازه
- ۴- شناسایی ملک های همجوار و دسترس‌های اطراف آن برای شاخص شدن مسجد
و رعایت حقوق همسایگان از نظر اشراف، استفاده از نور آفتاب و غیره
- ۵- ارائه گزارش برداشت زمین شامل حدود اربعه، زوایا، شیب زمین ، عوارض طبیعی
و مصنوعی .
- ۶- رعایت مقررات ملی ساختمان .

فصل سوم

الزامات و توصیه های عمومی

- ۱- تهیه نقشه های وضع موجود مسجد و نگهداری آنها در دفتر مسجد
- ۲- همخوانی و همگونی ساختمانهای مجاور مسجد با توجه به مصوبه مورخ ۸۷/۵/۷ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران.
- ۳- نقشه برداری صحیح و تعیین دقیق جهت قبله توسط دستگاههای ذیربط .
- ۴- هماهنگی نقشه های سازه، تأسیسات الکتریکی و مکانیکی با نقشه های معماری.
- ۵- نظارت دقیق و اجرای کامل نقشه های تأیید شده توسط مرکز امور مساجد .
- ۶- رعایت اصول ایمنی ساختمان در هنگام ساخت.

فصل چهارم

الزامات و توصیه های طراحی معماری

بخش اول : مبانی نظری و اصول طراحی

بخش دوم : سازماندهی کلی طرح.

بخش سوم : کاربری و سطح اشغال.

بخش چهارم : ارتباط صحن و شبستان مسجد با فضاهای جانبی و الحاقی آن.

بخش پنجم : وضوخانه و آبریزگاهها (سرویس های بهداشتی).

بخش ششم : سیمای مسجد.

بخش هفتم : موقعیت مسجد در مواجهه با بحران .

بخش اول

مبنای نظری و اصول طراحی

با توجه به اهمیت بنای مسجد به عنوان ممتازترین بنای شهری و محل اجتماع مومنین و نمازگزاران درک مبنای طراحی مساجد با ارزش ایران و سایر کشورهای اسلامی از اهم وظائف طراحان می باشد و به این دلیل نکات زیر باید مبنای کار طراحی قرار گیرد :

توصیه ها	الزامات
۱- تبادل نظر با کارشناسان مرکز رسیدگی به امور مساجد قبل از شروع طراحی.	۱- اجتناب از طراحی بدون منطق الگوهای تاریخی .
۲- بازدید از حداقل ۵ مسجد فعال با معرفی امور مساجد جهت مطالعات میدانی و عملکرد واقعی مسجد.	۲- بازخوانی تعریف مسجد به عنوان فضای عبادت و بازشناسی کارکردهای آن
۳- نوآوری براساس سنت و پرهیز از نوآوریهایی که از تشخص بنا می کاهد.	۳- رعایت اصل سادگی و پرهیز از تجملات و تزئینات اضافی.

بخش دوم

سازماندهی کلی طرح

توصیه ها	الزامات
<p>۱- در نظر گرفتن تمهیدات لازم در طراحی جهت حضور بانوان براساس احکام شرعی.</p> <p>۲- حتی المقدور ورودی شبستان به گونه ای طراحی گردد که ورود نمازگزاران رو به قبله باشد.</p>	<p>۱- رعایت اصل وحدت نظام حجمی و عملکردی فضاهای اصلی^۱، جانبی^۲ و الحاقی^۳ مسجد به عنوان موضوع واحد بصورتیکه شاخص بودن مسجد از جهت منظر شهری و عملکردی غالب باشد.</p>
<p>۳- رعایت توازن، تقارن و تعادل در طراحی مسجد.</p>	<p>۲- محوریت فضای عبادی (شبستان) و تبعیت فضاهای جانبی و الحاقی از آن .</p>
<p>۴- حتی المقدور توجه به ایجاد صحن چهار ایوانی.</p>	<p>۳- رعایت حرمت حدود شبستان مسجد قبل در هنگام تخریب، احداث و تعمیر و مرمت.</p>
<p>۵- حتی المقدور رعایت اصل طراحی درون گرا.</p>	<p>۴- رعایت هندسه فضای شبستان بر محوریت قبله و همچنین رعایت جهت قبله در سازماندهی کلی احجام^۴.</p>
<p>۶- رعایت تناسبات هندسی عناصر معماری و آرایه های مساجد شاخص در طراحی.</p>	<p>۵- رعایت سلسله مراتب فضاهای اصلی، جانبی و الحاقی در طراحی کلی.</p>
	<p>۶- رعایت اصل عدم اشراف.</p>
	<p>۷- طراحی فضای مخصوص فرادی خوانی.</p>
	<p>۸- رعایت حقوق همسایگان :</p> <p>۸-۱- عدم سایه اندازی روی ساختمان و فضاهای بازساختمان همسایه.</p> <p>۸-۲- تعبیه پنجره های مشرف به ساختمان</p>

	<p>همسایگان در ارتفاع بالاتر از ۱/۷۰ متری کف.</p> <p>۸-۳- نماسازی دیوارهای جانبی مشرف به همسایگان و دید عموم</p> <p>۸-۴- رعایت عدم مزاحمت برای همسایگان در نصب و استفاده از تأسیسات مکانیکی و برقی (از قبیل لوله های آب باران، هواکشها، دودکشها، بلندگوها و ...)</p>
--	--

۱- فضاهای اصلی :

- ۱- شبستان (ورودی گنبدخانه و محراب)، ۲- صحن (ایوان، رواق و ...) ، ۳- هشتی (پیش ورودی) ، ۴- سردر مسجد (بعنوان نماد شهری بدنه مسجد) ، ۵- جلوخان (پیش فضا)
- ۲- فضاهای جانبی : فضاهایی که در ارتباط مستقیم با فضاهای اصلی (صحن و شبستان) می باشد.
- ۱- فرهنگی (قرائت خانه، آموزشی و ...) ، ۲- کتابخانه ، ۳- خدماتی (آبدارخانه، دفتر روحانی، وضوخانه و آبریزگاه، انبار، امور خیریه، فضاهای چند منظوره، سالن های مراسم مذهبی، دفتر مسجد و هیئت امناء) ، ۴- منزل خادم.
- ۳- فضای الحاقی (ترجیحاً مستقل از مسجد) : فضاهایی که دارای عملکرد مستقل بوده و نیازی به ارتباط مستقیم با فضاهای اصلی مسجد ندارند.
- ۱- تجاری ، ۲- آشپزخانه ، ۳- درمانگاه ، ۴- دفتر بسیج ، ۵- صندوق قرض الحسنه ، ۶- منزل روحانی ، ۷- مهمانسرا.
- ۴- در تعیین قبله طراح باید از سایت های پایگاه اطلاع رسانی مرکز تقویم موسسه ژئوفیزیک دانشگاه تهران : <http://www.nojomi.org/farsi/qeble/index.htm> یا پایگاه سایت مسجد وزارت مسکن: Mosque.ir استفاده نماید.

بخش سوم

کاربری و سطح اشغال

مسجد بنائی عمومی با جمعیت پذیری بالاست بدین معنا که در زمان محدود جمعیت قابل توجهی را در خود جای می دهد. در اهمیت این موضوع توجه به سرانه فضای خالص عبادی حدود ۰/۷ مترمربع برای هر نفر، حائز اهمیت است.

علیرغم پایین بودن سرانه فضای خالص عبادی در مسجد (حتی مساجد محلی با مقیاس کوچک) در ایام خاص، مانند لیالی قدر و دهه محرم به رقمی کمتر از این مقدار نیز تنزل می یابد).

توصیه ها	الزامات
۱- جداسازی بدنه مسجد، علی الخصوص قسمت شبستان و محراب ، با دیوار همسایه و رعایت فاصله مناسب (جهت طهارت مسجد)	۱- پیش بینی فضاهای سرپوشیده و باز متعادل در طراحی* ۲- رعایت حقوق همجواری همسایگان

* نسبت سطح اشغال مورد نیاز در مساجد سه گانه محله ای، ناحیه ای و منطقه ای بشرح زیر است :

۱- مساجد محله ای : مساحت اراضی مساجد محله ای طبق مصوبه شورایعالی معماری و شهرسازی ایران حدود ۵۰۰ مترمربع می باشد که بر این اساس نسبت سطح اشغال ناخالص کاربریهای مساجد محله ای در طبقه همکف به شرح زیر است :

- ۱-۱- پیش فضا ۲٪ ۲-۱- صحن ۱۲٪ ۳-۱- شبستان همکف ۵۵٪
- ۴-۱- فرادی خوانی ۲٪ ۵-۱- کفشداری و ورودی شبستان ۲٪
- ۶-۱- سرویسهای بهداشتی ۴٪ ۷-۱- دفتر مسجد و اتاق روحانی ۳٪
- ۸-۱- انبار و آبدارخانه ۳٪ ۹-۱- محل زندگی خادم، با فرض حداکثر ۲٪ در همکف

۱۰-۱- فضای ارتباطی ۴٪ ۱۱-۱- کتابخانه ۶٪ (مساحت کتابخانه در مسجد محلی حدود ۱۲۰ مترمربع می باشد که حدود ۳۰ مترمربع آن می تواند در طبقه همکف فقط بمنظور تأمین دسترسی ها جانمایی شود.)

۲- مساجد ناحیه ای : مساحت اراضی مساجد ناحیه ای طبق مصوبه شورای عالی معماری و شهرسازی ایران حدود ۱۰۰۰ مترمربع می باشد و با فرض حضور ۷۵۰ نفر نمازگزار و پیش بینی استفاده از نیم طبقه برای شبستان بانوان ، نسبت سطح اشغال کاربریها در طبقه همکف به شرح زیر است :

۱-۲- شبستان همکف ۵۰٪
۲-۲- پیش فضا ۲٪
۳-۲- صحن ۱۲٪
۴-۲- سردر ورودی و کفشداری ۵٪
۵-۲- فرادی خوانی ۲٪
۶-۲- سرویسهای بهداشتی ۴٪
۷-۲- دفتر مسجد و اتاق روحانی ۲٪
۸-۲- انبار و آبدارخانه ۳٪
۹-۲- اتاق بسیج ۲٪

۱۰-۲- کتابخانه ۶٪ (با فرض بخشی از فضای کتابخانه در همکف) مساحت کتابخانه در مسجد ناحیه ای حدود ۱۶۰ مترمربع می باشد که حدود ۶۰ متر مربع آن می تواند در طبقه همکف فقط بمنظور تأمین دسترسی ها، آسانسور، سرویس بهداشتی و فضای اطلاعات جانمایی شود.)

۱۱-۲- محل زندگی خادم ۴٪ ۱۲-۲- فضای ارتباطی ۸٪

۳- مساجد منطقه ای : مساحت اراضی مساجد منطقه ای حدود ۲۰۰۰ تا ۴۰۰۰ مترمربع در نظر گرفته می شود و با فرض حضور ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ نفر نمازگزار که ۲/۳ آنها از شبستان همکف استفاده نمایند، نسبت سطح اشغال کاربریها در طبقه هم کف به شرح زیر است :

۱-۳- شبستان همکف ۴۰٪
۲-۳- صحن ۲۰٪
۳-۳- پیش فضا (جلوخان) ۲/۵٪
۴-۳- کفشداری و پیش ورودی مسجد ۲/۵٪
۵-۳- انبار و آبدارخانه ۱/۵٪
۶-۳- فرادی خوانی ۱٪
۷-۳- دفتر مسجد، اتاق روحانی، اتاق مشاوره و دفتر هیئت امناء ۳٪
۸-۳- سرویس بهداشتی و وضوخانه ۲٪

۳-۹- کتابخانه ۶٪ (با فرض بخشی از فضای کتابخانه در همکف) مساحت کتابخانه در مسجد منطقه ای حدود ۲۴۰ مترمربع می باشد که حدود ۱۲۰ مترمربع آن می تواند در طبقه همکف جانمایی شود.)

۳-۱۰- اتاق ورزش (در همکف) ۲٪ ۳-۱۱- فضای بسیج ۱/۵٪

۳-۱۲- محل زندگی خادم (در صورت امکان در طبقه همکف) ۲٪

۳-۱۳- محل نگهداری کودکان ۲٪ ۳-۱۴- محل پیش ورودی سالنهای چند منظوره ۱/۵٪

۳-۱۵- فضای ارتباطی و تجاری ۱۰٪ ۳-۱۶- فضاهای پیش بینی نشده در طراحی ۲/۵٪

توضیح ۱: با توجه به اینکه در شهرها مصلی ها عملکرد مساجد جامع را هم دارند در دسته بندی مساجد ذکری از مساجد جامع نشده است.

توضیح ۲: نسبتهای مذکور در بندهای ۱ و ۲ و ۳ در ارتباط با فضاهای همکف، پیش فضاها، صحن، سردر ورودی و کفشداری، فرادی خوانی، دفتر روحانی، آبدارخانه و تجاری حتی المقدور بدون تغییر رعایت گردد و در سایر فضاها با توجه ظرفیتهای ممکن در زیرزمین و طبقات قابل تغییر و اصلاح می باشند.

بخش چهارم

ارتباط فضاهای اصلی با فضاهای جانبی و الحاقی مسجد

مجموعه دسترسی های مساجد متشکل از فضاهای رابطی است که هر یک واجد کیفیات خاص و عملکرد ویژه ای می باشد.

در مسجد با توجه به ماهیت چند عملکردی فضاهای ارتباطی، این موضوع توجه مضاعفی را در طراحی طلب می کند.

توصیه ها	الزامات
۱- طراحی دسترسی ها به نحوی باشد که باعث تسهیل کنترل جمعیت مسجد گردد.	۱- اجتناب از تداخل مسیر بانوان و آقایان.
۲- پرهیز از پیچیده نمودن مسیرهای ارتباطی	۲- رعایت سلسله مراتب دسترسی به فضای شبستان. ^۱
۳- تأمین دید مناسب به فضای باز جهت بالا بردن کیفیت دسترسی های مسجد	۳- اجتناب از ایجاد پله های نامناسب و امکان بهره مندی سالمندان، جانبازان و معلولین جسمی - حرکتی و حسی از مسجد با پیش بینی تمهیدات لازم. ^۲
۴- توجه به ماهیت چند عملکردی مسیرهای دسترسی درون مسجد.	۴- رعایت تعداد، ظرفیت، ابعاد و استانداردهای دسترسیهای عمومی، پله (بند ۴ بخش ۷)، آسانسور، بالابر و رامپ.
۵- ارتباط شبستان، صحن و سایر فضاهای قابل استفاده بصورتی طراحی شود که در مواقع خاص برگزاری نماز جماعت اتصال صفوف نمازگزاران ممکن باشد. ^۴	۵- تأمین نور و تهویه طبیعی برای مسیرهای دسترسی به شبستان اصلی.
	۶- اولویت دسترسی به فضای شبستان در سازماندهی مسیرهای ارتباطی درون بنا.

۱- سلسله مراتب فضاهای مساجد :

جلوخان، هشتی ورودی، صحن، پیش ورودی به شبستان (ایوان، فرادی خوانی، رواق، کفشداری) و

شبستان

۲- استفاده از آسانسور در صورتیکه شبستان و سرویسهای بهداشتی در طبقه همکف مستقر نباشند الزامیست.

	<p>۷- رعایت بند ۲-۷ مصوبه ۸۷/۵/۷ شورای عالی شهرسازی و معماری در طراحی مسجد در مورد ارتفاع فضاهای الحاقی و جنبی.^۳</p>
--	---

- ۳- ارتفاع ابنیه اطراف مساجد (حداقل سه پلاک) بایستی کمتر و یا هم ارتفاع مساجد باشد.
- ۴- توجه شود که به هر صورت، تراز مکان امام جماعت باید از تراز صفوف نماز پایین تر باشد.

بخش پنجم

وضوخانه و آبریزگاه (سرویس بهداشتی)

رعایت الزامات بهداشتی و کیفیت فضا در طراحی سرویس های بهداشتی مساجد از اهمیت ویژه برخوردار می باشد.

توصیه ها	الزامات
۱- ایجاد حوض (برای تلطیف فضا) و تجهیزات لازم برای وضو و آبخوری در صحن.	۱- جداسازی وضوخانه و آبریزگاه در مساجد ناحیه ای و منطقه ای ^۱ .
۲- احداث سرویس بهداشتی آقایان و خانمها در طبقه مربوط به خود.	۲- رعایت فاصله مناسب آبریزگاه از شبستان بصورتیکه رطوبت آنها به هیچ وجه به فضای عبادی نرسد.
۳- احداث سرویسها حتی المقدور نزدیک درب ورودی مسجد و با دسترسی عموم.	۳- تأمین نور و تهویه طبیعی و مکانیکی مناسب و کافی.
۴- پیش بینی فضاهای وضوخانه و آبریزگاه خارج از فضای شبستان بصورتیکه در قسمت زیرین و بالای شبستان نباشد.	۴- پیش بینی پاشویه و سکو در وضوخانه.

بررسی مجدد فرم سرویسها و تعداد فضای مناسب سرویسها

- ۱- با توجه به صورتجلسه های قبلی مبنی بر تعداد سرویسها ، متراژهای سرویسها مورد بررسی قرار گرفت در محله ای فضای شبستان به ۵۵٪ کاهش پیدا کرد و سرویسها ۹٪
- ۲- برای مساجد ناحیه ای با ۷۵۰ نفر و $K = ۰/۵$ و ۲۵ توالت ، برای سرویسهای بهداشتی ۷٪ در نظر گرفته شود و فضای ارتباطی به ۵٪ کاهش یابد.

۱- در مساجد محلی در صورت امکان جداسازی انجام شود.

۳- برای مساجد منطقه ای : با ۲۰۰۰ نفر جمعیت و ۴۰ چشمه توالی ۷٪ در نظر گرفته شود و

فضای پیش بینی نشده (۲/۵٪) حذف شود.

و محل نگهداری کودکان نیز به ۱/۵٪ کاهش یابد و صحن نیز به ۱۸٪ کاهش یابد.

طراح می بایست تمرکز سرویسهای بهداشتی در یک نقطه و عدم تمرکز آنها را بصورت منطقی در طرح ببیند.

- به علت استفاده بهینه از سرویسهای بهداشتی که برای زمان پیک طراحی شده است بهتر

است سرویسهای بهداشتی بصورت سرویسهای بهداشتی فعال و سرویسهای بهداشتی ذخیره

برای زمان پیک طراحی و اجراء شود.

با توجه به آوردن حداقل در بحث تعداد سرویسها صورتجلسه مورخه ۹۱/۹/۱۱ مورد تأیید است.

برای تعیین تعداد آبریزگاه فرمول زیر مورد استفاده قرار گرفته است.

$$\text{تعداد آبریزگاه} = \frac{\text{مدت زمان تخلیه} \times \text{درصدی از تعداد افراد نمازگزار در زمان پیک}}{\text{مدت زمان پیک}} \times K$$

۱- ضریب K ، تعداد آبریزگاه مساوی ۰/۵

۲- مدت زمان تخلیه برابر ۵ دقیقه

۳- مدت زمان پیک ۱۵ دقیقه

۴- تعداد افراد استفاده کننده در زمان پیک برابر است با ۲۰٪ تعداد نمازگزاران

برای تعیین تعداد شیرهای دستشوئی وضوخانه ها فرمول زیر مورد استفاده قرار گرفته است

$$\text{تعداد شیرهای دستشوئی} = \frac{\text{مدت زمان وضو} \times \text{درصدی از تعداد افراد نمازگزار در زمان پیک}}{\text{مدت زمان پیک}} \times K$$

۵- ضریب K ، تعداد روشوئی

۶- مدت زمان وضو برابر ۵ دقیقه

۷- مدت زمان پیک ۱۵ دقیقه

۸- تعداد افراد استفاده کننده در زمان پیک برابر است با ۲۰٪ تعداد نمازگزاران فرمول مذکور براساس تجربیات میدانی و کتاب طراحی مساجد وزارت مسکن و شهرسازی بدست آمده است .

فرمول و اعداد بدست آمده برای حداقل تعداد سرویسها و شیرهای وضوخانه می باشد و در صورتی که طراح بنا به دلایلی کمتر یا بیشتر از حداقلها را تشخیص داد باید توجیحات لازم را در موقع بررسی و تأیید طرح در امور مساجد داشته باشد.

بخش ششم

سیمای مسجد

در شهرهای تاریخی سرزمینهای اسلامی مسجد به عنوان بنای شاخص در کنار سایر ابنیه عمومی جایگاه تثبیت شده ای داشته و عناصر آن مثل گنبد، سردر و مناره ها به عنوان نشانه های شهری شناخته شده مطرح بوده است. تشخیص و هویت نمادین بناء به عنوان ساختمان عمومی و یا قداست، ایجاد می کند بنحوی از بافت مسکونی یا تجاری اطراف متمایز باشد.

توصیه ها	الزامات
<p>۱- در طراحی عناصر شاخص تناسب و جنس مصالح و ماندگاری پوششهای آن رعایت گردد. (ترجیحاً استفاده از مصالح محلی و بومی)</p> <p>۲- استفاده از نمادهای مهم و اصیل مساجد به شرح ذیل^۱:</p> <p>۱-۲- قوس اسلامی ایرانی ۲-۲- گنبد</p> <p>۳-۲- سردر شاخص ۴-۲- ایوان</p> <p>۵-۲- صحن ۶-۲- گلدسته.</p> <p>۷-۲- محراب. ۸-۲- رواق</p> <p>۹-۲- جلوخان (به تناسب موقعیت و طبقه بندی مسجد)</p> <p>۱۰-۲- مأذنه ۱۱-۲- هشتی</p>	<p>۱- طراحی بنای مسجد به عنوان نماد و نشانه شهری بگونه ای باشد که برای یافتن آن نیاز به تابلوهای راهنما نباشد.</p> <p>۲- رعایت هماهنگی و توجه به نورپردازی داخلی و بیرونی.</p> <p>۳- رعایت هندسه و ابعاد متناسب با فضای مسجد.</p>

۱- در مساجد ناحیه و منطقه وجود صحن الزامیست.

بخش هفتم

ملاحظات طراحی مسجد جهت شرایط بحران

بنای مسجد بعنوان مهمترین ساختمان جامعه اسلامی لازمست با رعایت ضوابط و مقررات ملی ساختمان به طریقی طراحی و اجراء شود که علاوه بر مقاومت کافی برای ایستادگی در برابر خطرات بتواند در مواقع ویژه بعنوان پایگاه مدیریت بحران مورد استفاده قرار گیرد.

توصیه ها	الزامات
۱- امکان استفاده از فضاهای مسجد بعنوان پناهگاه.	۱- استفاده از مصالح استاندارد توسط مجریان صاحب صلاحیت.
۲- اجتناب از احداث موتورخانه در زیرزمین و در غیر این صورت در نظر گرفتن کلیه موارد ایمنی تهویه مناسب	۲- امکان دسترسی خودروهای امدادی از معبر اصلی به مسجد . ۳- بررسی کیفیت ابنیه مجاور زمین مسجد از نظر خطرات احتمالی و ارائه گزارش آن قبل از شروع طراحی.
	۴- رعایت ضوابط و مقررات ملی ساختمان در طراحی پله ها و پاگردها. ^۱
	۵- تأمین خروجیهای اضطراری و سطوح باز اطراف و صحن مسجد جهت امکان تخلیه سریع جمعیت در مواقع بحران.
	۶- در صورت احداث آشپزخانه در زیر زمین لازم است : ۶-۱- حد اقل ارتفاع مفید ۳/۵ متر

۱- در مساجد کوچک محلی حداقل عرض پله ها ۱۴۰ سانتی متر در نظر گرفته شود.

	<p>باشد.</p> <p>۶-۲- تامین حیاط همپراز کف آشپزخانه جهت نور و تهویه مناسب با مساحت حداقل ۲۵ متر مربع.</p> <p>۷- جانمائی سرویسهای بهداشتی، آشپزخانه، موتورخانه، دودکشها و هواکشها با رعایت جهت باد و استانداردهای لازم.</p>
--	---

و من الله التوفیق
مرکز رسیدگی به امور مساجد
مشاور عمرانی

